

8
888

Zenta Mauriņa

**Daži pamata motīvi
Raiņa mākslā**

Kontūrējums

1928.

Izdevis A. Gulbis, Rīgā

Antonia Martinis

Das deutsche Motiv
Räuber-Motiv

Verlag

1931

Verlag A. G. Müller, Berlin

8
—
888

L

Zenta Mauriņa

**Daži pamata motīvi
Raiņa mākslā**

Kontūrējums

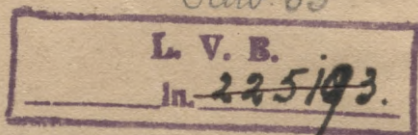
L-1
B-1

1928.

Izdevis A. Gulbis, Rīgā

11

Part. 63

0305055599

A. Gulbja grāmatu spiestuve, Rīgā, Ausekļa ielā 9.

Motivu dažādība Rainim nav liela, bet viņa dotās idejas ir bez pretrunām, tvirtas un skaidras, kā akmenī cirstas, ar vīrišķīgi stingru roku un askētisku gribu nepielūdzami izveidotas. Rainis vispār nes vīrišķīga ģenija iezīmes, un šai ziņā ir pretstats Poruka sievišķīgam ģenijam, kā to jau aizrādījis Pauls Dāle savā rakstā „Poruks kā domātājs.“

Kas īsteni grib izprast Raini, tam jāstudē „Jāzeps un viņa brāļi“, šī visrainiskākā, šķautnainām neželības klintīm un maigiem ziediem bagātā drāma, kur gandrīz vai katrā vārsnā filozofiska atziņa. Kas Jāzepu sapratis un mīlēs [bez objekta būtiskas izpratnes nevar būt mīla], tas arī sapratis un mīlēs Raini.

Zelta Zirgs ir vispopulārākā Raiņa drāma. „Latvju grāmatā“ [1925. g. Nr. 5] Jānis Veselis raksta: „Ja iepriekšējām lugām varēja pārnest koncentrācijas trūkumu, pārmērīgu filozofēšanu, grimšanu abstrakcijās, neskaidros simbolos, līdzīgu scēnu atkārtosanos, ja lielo ideju darbi šķita pārāk pārsātināti idejām, un ja latvju cikls pārāk gauss drāmatismā, tad Zelta Zirgs brīvs no visiem šiem pārmetumiem.“ Veselis Zelta Zirgu formas un idejas ziņā uzskata par Raiņa šedevru. Antiņš kā latvju tautas ideālizējums guvis sevišķi daudz simpatijas.

Antiņš personificē sirdsšķīstos laudis, kuŗu cilts sākas ar veco māti Neiķena Bārī un Annužu Mērnīeku laikos. Tad seko Apsīšu Jēkaba Andŗa tēvs,

Poruka Zalkšņu tēvs, Kukažiņa, Krišjānis... Antiņš šai skālā ieņem visaugstāko vietu. Arī viņš spēj citiem atdot visu, arī viņš ilgojas pēc baltām drānām, bet vienā ziņā viņš atšķiras no saviem priekštečiem: viņš domā uz augsto tāli, viņam ir apzināts mērķis [Saulcerītes iegūšana], bet visi iepriekšējie sirdsšķīstie ļaudis staigāja kā Kukažiņa no Tilta kroga uz Silmačiem, — no Silmačiem uz Tilta krogu, un neviena vēlēšanās neaizlidoja tālāk par Silmačiem un Tilta krogu.

Antiņš kā visi Raiņa tēli nav parastās dzīves cilvēks, viņa pašizliedzība tāpat dota palielinātā veidā, kā citu varoņu atriebības kāre, vai patmīlība. Arī Antiņš ir ideju trauks, un šai ziņā pievienojams pārējiem Raiņa varoņiem. Bet citādi Antiņš Raiņa mākslā stāv savrup, viņš vienīgais Raiņa negodkārigais varonis, un Raiņa iemīlotā mūžīgās tapšanas ideja viņā tikai blāvi atspoguļojas. Jāzeps turpretim ir fokus, kuŗā salasās visi Raiņa mākslas saules stari, tamdēļ arī pie Jāzepa apstāsīties sīkāk.

Raiņa īpatnis

Jāzeps ir īpatnis, pārējie brāļi — masa. Jau pašā pirmā cēlienā Jāzeps apzinās savu pārākumu. Riebumā trisošā balsi viņš raksturo savus, ar varu un viltu valdāmos, brāļus:

„Kad arī norimst reiz, nāk vakarklusums,
Es tomēr redzu, viņu acīs deg
Kā naktī spītīgs sēra guns,
Un mutes rūgti dveš kā purva dvaša.“

[9. lpp.]*

Viņš saslejas pret brāļu trulo ļaunumu, viņš negrib padoties viņu rīkojumiem: „Kaut lopus truliem dunčiem. Un priecāties, kad kārpās.“ Augstprātīgi skan viņa vārdi: „No jūsu smakas i saule metas tumša.“ Ar brāļiem (pūli) Jāzepam (īpatnim) nav nekā kopēja:

„Es negribu būt gans, ne mūžu vadīt
Ar lopiem kopā piesmakušās kūtīs.“

[11. lpp.]

„Mēs visi nestipri bez milas,“ — to zina visi Raiņa cilvēki, pat kareiviskais Jūda, un, protams, arī Jāzeps zina, ka naida nevar uzvarēt ar naidu, ka naidis ir uzvarams vienīgi ar mīlestību. Viņš grib brāļus mīlēt, bet spēj to tikai

*) „Jāzeka un viņa brāļu“ citējumi ir no atsevišķā izdevuma trešā iespiedumā, visi pārējie — no kopotiem rakstiem.

teorētiski, tikko viņa skats vēršas uz brāļiem, tikko viņš redz Leviņa nīrgas, Dana bargumu, visi mīlas vārdi, pirms piedzimuši, jau mirst viņa krūtīs. Plaisa starp viņu un brāļiem pārāk liela. To arī redz gudrais Jūda, un, gribēdams Jāzepam palīdzēt, saka:

„Jel esi tāds, kā mēs. Tad tevi mīlēs.“

[35. lpp.]

Jel esi tāds, kā mēs — vai tas nav vecvecais pūļa priekšlikums, ko pazīst katrs, kas uzdrošinās būt savādāks nekā caurmēra cilvēks? Visu laudis ātrāk piedod, tikai ne to, ja kāds negrib, vai arī tiešām nespēj būt kā visi. Šo citādivēidoto pūlis [vai arī sabiedrība, kuras psiholoģija būtiski maz atšķiras no pūļa psiholoģijas] izstumj, no viņa vairās kā no spitālīgā. Strādā kā mēs, — saka pūlis — ja tu raudāsi un smiesies par to pašu, par ko mēs raudam un smejamies, tad tevi pieņemsim un tev piešķirsim visas mūsu privilēģijas. Bet ja tu uzdrošināsies citādi elpot, nekā mēs visi līdz šim elpojuši, tad mēs tevi spīdzināsim, metīsim kā Jāzepu bedrē. Varētu teikt: jo vairāk kāds pieder pūlim, jo grūtāki tam nākas iedomāties, ka ir iespējams un attaisnojams arī kāds cits nekā viņa paša dzīves veids. — Par ko Jāzepa brāļi visvairāk uztraucas? Vai viņi pārbaudījuši, vai viņi pārliecinājušies, ka Jāzepa zemkopība ir mazvērtīgāka nekā viņu lopkopība? Vai viņi tamdēļ dusmojas, ka viņiem pārāk grūti bez Jāzepa lopus ganīt? Nē, viņi ir gatavi Jāzepu gabalos saplēst tamdēļ, ka viņš uzstājas pret to, kas no mūžiem ir nolikts vecos likumos, ka viņš uzdrīkstas iet pret tūkstošreiz bijušo. Varbūt jaunais likums atnesīs visai tautai lielu svētību, bet to pūlis arvien tikai tad saprot, kad pestītājs jau krustā sists. Lieliem ga-

riem pēc tam, kad viņi visu mūžu mērdēti badā — un garīgais bads vēl šausmīgāks par fizisko — cel pie-
mineklus, veltī slavinošus apcerējumus, un tas ne-
traucē tos pašus slavinātājus izturēties šaursirdīgi
pret vēl dzīvajiem. Pūlis nespriež, vai jaunais vārds
ir paties, vai nepaties?

Pūlim un pūļa reprezentantam caurmēra cilvē-
kam — ir cits kritērijs: vai tas agrāk arī tā jau bijis,
vai visi citi to pašu saka? Pūlis nesaprot, ka tūkstoš
cilvēku izteiktā aplamība arvien vēl aplamība, un ka
patiesība paliek patiesība, kaut arī neviens viņas ne-
atzīst. „Jel esi tāds, kā mēs. Tad tevi mīlēs,” saka
gudrais Jūda. Pēc brāļu mīlestības Jāzeps ilgojas,
bet būt kā visi, to viņš nespēj un arī negrib. Brīnī-
damies viņš lepnī jautā:

„Vai paši esat līdzī? Tu ne Levijs.
Ikvienš ir savs.”

[35. lpp.]

Nav nemaz jācenšas, lai visi būtu vienlīdzīgi, ir
tikai jācenšas, lai katrs būtu savs. Tā Raiņa pamat-
atziņa, sākot jau no pirmā dzeju krājuma, no Raiņa
visspēcīgākās grāmatas:

„Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver.
pats esi kungs, pats laimes durvis ver.”

[Tālas noskaņas zilā vakārā 240. lpp.]

Un visskaidrāki šī atziņa izkristalizētā Galā un
sākumā, Raiņa visfilozofiskākā grāmatā:

„... atdalīts par vienbūtni,
tu jūti svešus tos, kas tuvi.
Vairs līdzīgs neesi nekam,
Pats slēgta pasaule par sevi, —

Kā nedalāmam atomam
Tu sevīm īpatnību devi.“

[477. lpp., II.]

Jāzēpā trīs reizes uzplūst šis jautājums. Vispirms jau minētā sarunā ar brāļiem Jāzēps, vēl refleksiijām un šaubām svešs, nesalauztā, jauneklīgā lepnumā saka Jūdām: „Tu ne Levijs. Ikviens ir savs, es savs.“ [35. lpp.] Tālāk Dina, sniegdama Jāzēpam augstāko balvu — savu dunci, saka: „Ar to es tevi atdodu tev pašam.“ [81. lpp.]. Tikai pēdējā cēlienā Jāzēps saprot Dinas vārdus, kā vispār tikai pēdējā cēlienā izaug līdz Dinas patiesībai. Beidzot, kad lielās ciešanās Jāzēpa pašlepnums ir salauzts, viņš vairs neapgalvo, bet bailīgi jautā:

„Vai maz es esmu savs?

Kā svešs es atskatos uz savām sāpēm,

Un manas ilgas mani nepazīst.“

[144. lpp.]

Atrast savu patību ir personības [Rainis, „personības“ vietā lieto vārdu „īpatnis“, „vienpatnis“, vai arī vienkārši „pats“] uzdevums, ko tikai stiprais spēj piepildīt, vājam šai cīņā aiziet bojā, un pūļa cilvēks šos meklējumus pat nepazīst.

Jāzēps nespēj saplūst ar brāļiem, bet tā tikai viņa atšķirtības pirmā pakāpe. Brāļi ir tik zemi un rupji, ir saprotams, ka Jāzēps līdz viņiem nokāpt nevar, nav viņš arī tik liels, ka varētu viņus līdz sevī pacelt. Jau sarežģītākas attiecības ir Ēģiptē, kur vecais, rupjais dzīves diegs ir pārrauts, kur vērpijas jauns no smalka zīda. Ēģiptieši ir kultūras tauta, viņi atzīst Jāzēpa garā pārakumu un visādi godā to. Jāzēpa rokās tagad visa varas pilnība, ne tikai paši ēģiptieši, arī kaimiņu tautas

nāk pie viņa ceļus locīt, bet Jāzepe Ēģiptē jūtas tikpat svešs, viņa vienpatība tikpat asi nežēlīga kā Kanaanā. Nogurumā Jāzepe saka:

„Es gribu būt pie jums, iekš jums, kā jūs!“

[115. lpp.]

bet viņš to nespēj, tā viņa būtiskā pazīme, bez tās Jāzepe nebūtu Jāzepe, un Rainis nebūtu Rainis. Sirmā ēģiptiešu filozofs Potifers skumji atzīst: „Mēs viņu nesaprotam, nedz viņš mūs.“ Pat augstākā sumināšanas brīdī Jāzepu neatstāj vienpatības izjūta. Visas Ēģiptes tautas viņam uzgavilē, un Asnate priekā smaida: „Cik mīļš un labs tu! — visi tevi mīl,“ bet Jāzepa vārdi ir rūgti:

„To mīlu zinu, viņa pastāv

Tik ilgi vien, cik iet no rokas mutē

Tas maizes kumoss, ko es dodu.“

[116. lpp.]

Šeit slēpjas Raiņa mākslas pesimistiskākā skaņa. Kanaanā bij pūļa naida, Ēģiptē ir pūļa mīlestība, Raiņa cilvēks bez tautas mīlestības iztikt nevar, bet viņa to neatsvabina no dzelžainā vienpatības loka.

Iezīmēt pūlim ceļu, pa kuru tam jāstaigā, un tad pazust — tāds Raiņa īpatņa uzdevums. Kaili un nežēlīgi, kā Rainis to dažbrīd mīl, šī atziņa formulējas Izašara vārdos:

„Tu dzīvoji, lai mums ir maizes, —

Nu ir, — nu mirsti! Tu vairs nevajadzīgs.“

[192. lpp.]

Arī bez Izašara vārdiem Jāzepe to līdz izmisumam skaidri apzinās; un šī apziņa piešķir traģēdijas beigām drūmo noskaņu. Jāzepa rūgtumu pārdzīvo arī Dedze „R ī g a s R a g a n ā“:

„Rokas jūs man atraisījāt,
Lai es pasteigtos jūs paglābt, —
Būsat glābti, tad jūs atkal
Steigsaties man rokas sasiet.“

[100. lpp.]

Jāzepe kā visi Raiņa varoņi stāv ārpus pūļa:

„... Ko viens spēj vairāk,
Kā turēt tautu? Bet tam jāstāv ārpus,“

un ne tikai ārpus pūļa, bet arī ārpus dzīves. Dzīves
tiešamība viņam absolūti sveša, kā to apliecina viņa
vārdi:

„No sapņu valstības es esmu nācis,
Un viņā pavadu es savas dienas.“

[145. lpp.]

vai arī vēl raksturīgāki:

„No dzīves atrauts, sapnī izgaistu.“

[192. lpp.]

Gandrīz burtiski to pašu izsaka arī Dedze:

„... es no citas ģints —

Es nācu sapņot tikai ļaužu dzīvi.“

[72. lpp.]

Tragēdijas beigās Jāzepe top pats, viņš piepilda
sevi, viņš uzvar naidu un atreibības kāri, viņš saprot
Dinas vārdus, ka „mīla neprasa, tik dod un dod.“
Viņš brāļiem visu atdod, visu piedod, bet nesaplūst
ar tiem ne uz mirkli. Viņš, piepildījis sevi, noliek
visu savu godību, un kails kā atnāca, tā arī aiziet
nezināmā tālē. Jāzepe aiziet kā kalnā kāpējs, kas
pēc savas dziļākās būtības arvien ir vientuļš. Jo
augstāki kāpj, jo vientuļāks top ceļš, un pašā vir-
sotnē:

„Visapkārt tevi ledains vairogs segs,
Bet visas zemes ilgas krūtīs degs.“

Viscaur Raiņa darbos ir plaša starp īpatni un tautu, bet līdz ar to arī apziņa, ka šī plaša ir jāpārvar, ir jāpanāk savienošanās. Jo šī atšķirtība pārāk sāp, un sāpes nav un nevar būt dzīves jēga. Un vēl: Raiņa īpatņa tapšana nekur un nekad nav pašmērķis, tas cieši jāiegaumē, lai saprastu Raiņa īpatņa traģiskumu. „Priekš citiem darbodamies attīsti Pats savus spēkus negurstošā karā.“ Raiņa īpatnis aug un attīstās tikai, lai varētu kalpot tautai. Īpatnis kāpj kalnā, nevis lai pats saulotos, bet lai tautai nestu gaismu. Bez masas Raiņa īpatnis nemaz nav domājams. Ilja Mūromietis slēpjas stepē nevis bēgdams no tautas, bet lai atgrieztos atjaunotiem spēkiem. Pūlis nesaprot īpatni, bet tāpat arī īpatnis nesaprot pūli. Zināmā mērā visi Raiņa īpatņi dara pāri pūlim, jo prasa to, kas iet pāri pūļa spēkiem. Jau īpatņa atdalīšanās ir zināma pāridarīšana. Un tamdēļ īpatnim jācieš, un viena no viņa šausmīgākām ciešanām ir ledū kaltā vientulība. —

Savienošanās ar tautu pie Raiņa tikai jābūtība. Raiņa gatavākā traģēdija beidzas varenos akordos: „nebūs sienas vairs starp es un cits...“ Nebūs... bet cik ilgi mēs Jāzepu redzam, mēs šo sienu jūtam nepārkāpjamu, nenoplēšamu, un tas ir drāmas traģiskākais un līdz ar to lieliskākais moments.

Raiņa īpatņa vientulība

Jāzepe nesaplūst ne ar nīstošo, ne ar mīlošo tautu, un tik tālu viņa liktenis, varbūt, katra īpatņa liktenis. Bet lai saprastu Raini, vienpatības loks jāsavēlk vēl ciešāk: nedz daba, nedz mīlotā sieviete nespēj šo loku raisīt. Nekur Rainim nav panteistiskas ekstazes, kopelpas ar visumu. Raiņa cilvēks nav loceklis nepārtrauktā dabas ķēdē, viņš asi atšķirts no visas dabas, tas viņa lepnums un līdz ar to arī viņa lāsts.

„Daba tev nespēj būt draugs,
Draugs sevīm esi viens pats.“

[335. lpp., II.]

Vai arī:

„Daba tik pilnīga, daba tik vienalga,
Kas viņai daļas: — cilvēks un sāpes?!“

[237. lpp., I.]

Cilvēks nav padots akliem dabas likumiem. Kā reiz zemes trīces un vulkāna izverdumi ir veidojuši mūsu planētu, tā tagad cilvēka gars to izveido.

„Gars grib jaunu dzīvi, savu paša,
Paša darītu kā savu rīku.“

[Dzejolis nodrukāts „Jaun. Ziņās“
ar ļoti zīmīgu sākumu: „Ak, man
nepietiek šīs vienas dzīves.“]

Raiņa cilvēks ir garīgo vērtību nesējs un atzi-
nējs, un līdz ar to paceļ sevi pāri dabai. „Daba ne-
zin, cik tā liela, bet mēs to zinām,“ saka Paskals. Šo
atziņu Rainis ietvēris dzejā:

„Straumes tekot tumši taustās,
Upēm izdurtas ir acis,
Strauti akli klūp pār klintīm.

Dailes kauss pār jūru izliets,
Balti puto, sārti blāzmo —
Jūra nejūt dailes plūsmu.

— — — — —

Dvēs'le zin, cik daba liela,
Dvēs'le zin, cik saule karsta,
Dvēs'le zin, cik debess dziļa.

Vēl tik vienu dvēs'le nezina,
Cik tā pati skaista, dziļa.
Zinās vēl i nezināmo.

[486. lpp., II.]

Tāpat kā ar dabu, Raiņa cilvēks arī nesaplūst
ar mīļoto sievieti. Visasāki to atkal izjūtam Jāzepā.
Dina, kas kā visas Raiņa sievietes dziļāki jūt un tā-
lāki redz nekā vīrietis, pārmet Jāzepam, ka
viņš to nesaprot.

„Visstraujāk — saldāk smaršo balti ziedi,
Bet zelta atturīgi, — — es, es baltais.
Uzreiz es visu tevīm atdevu —
Nu manai dvēselei vairs smaršas nav, —
Vai mani mīli tādu?“

— tā Dina jautā Jāzepam. Jāzeps redz, ka Dinā
viss pēkšņi deg, kā tuksnešsausī zari, viņš mīl Dinu,
bet ar to viņai, brīnišķīgākai mūsu literātūras sie-

vietai ideālizācijai, nepietiek. Milēt un neiejusties —vai tas nav apvainojums? Ļoti zīmīgi Dina saka: „vēl gribu pušķoties tām aklām acīm.“ Vai arī: „Tu stulbais, mīlais, lielais.“

Pret Dinu un pret savu saimi Jāzeps ir aklis un stulbs.

„Tev ausis nedzird vēl un acis neredz,
Tu savas saimes pats vēl nepazīsti...“

Un visskumjāki skan vārdi:

„Ak, kā tu nesaproti mani, Jāzep,
Tu sapņo savu domu, neredz mani,
Tu dari pāri man, kā brāļi tev —
Man jāmirst, jāmirst — mīli mani!“

[80. lpp.]

Dinā, ideju aizdedzinātājā, katra sieviete ierauga savu labāko, savu apskaidroto Es, un augšā citētos vārdos izpaužas katras neverdziskās, katras iekšēji brīvās sievietes lielākās sāpes. Neuzticību var piedot, varmācība un pazemināšana pēkšņi atsvešina, bet virieša galīgā nogrimšana idejā un ar to saistītais aklums pret sievietes dvēseles rosmēm un prasmēm, iegrūž izmisuma jūrā, nāves tuksnēsī.

Dina redz Jāzepa Golgatas ceļu, viņa iededzina Jāzēpā lielo ideju [ak, mīla neprasa, tik dod un dod...], viņas sirds kā slepens avots slaka Jāzepa dvēseles zaļojošo koku, lai tas nebeigtu pie lapām lapas raisīt vienmēr jaunas, — bet tomēr viņa mocoši skaidri jūt sienu starp sevi un Jāzēpu. Pat nāve, kas romantiķiem, kā Porukam un Vagneram, ir izlīdzinātāja un savienotāja, nespēj nojaukt šās sienas bargumu. „Tu savā nāvē ej, — es savā,“ saka Dina pēc lielā milas brīža, tūlīt pēc tam, kad Jāzeps viņas priekšā ceļos nometies bij teicis:

„Svētā! Svētā!

Tu mīlu manī dves kā kvēlē vējš.“

Siena starp es un tu Raiņa mākslā novesta līdz pēdējai konsekvencei. Tāpat kā Dīnai, viņš arī svešs Asnatei, kas pēc viņa „kā sausā smilts pēc Nila slāpst“, kas atplaukusi pie viņa „kā vītis zars, kas ielikts ūdens traukā“, — tas tikai pierāda, ka vienpatības cēloņi nav meklējami ārpus Jāzepa, bet tikai pašā Jāzepā. Asnate viņam pārmet gandrīz to pašu, ko Dīna:

„Tu mani bieži esi nedzirdējis,
Kad sevī aizslēdzies aiz sala sienām,
Un mana dvē'sle viena tumsā sēd.“

Un Jāzebs to nenoliedz:

„... Tevi nedzirdēju,
Kad tava maigā balss man ausīs glaudās,
Tik salda — mīlīga un — ak — tik sveša!“

Kad Asnate viņam pieglaūžas, viņš gan jūt viņas tuvumu kā svaiga vīna smaršu, bet jau dažus mirkļus vēlāk saka: „Es tevis nedzirdēju...“ Filozofiskais Potifers netiesādams raksturo Jāzepu:

„Iekš viņa saule spīd, bet aukstiem stariem,
No tāles vien viņš redz un ārpus dzīves.“

[115. lpp.]

Vai šie vārdi nerakstūro visu Raiņa saules mākslu, spožu un aukstu?

Visi augšā minētie motīvi atrodami arī Raiņa pārējos darbos. Lielākā daļa Gala un sākuma dzejoļu varētu būt Jāzepa monologi. Minēsim tikai dažus piemērus:

spēcīga un aukstā
Raiņa māksla

„Labāk būt vienam uz laiku laikiem,
Ne līdz ar jums pa dubļiem un tvaikiem.“
[373. lpp., II.]

Vai arī:

„Vējš smiltis - laudis putina,
Tev vienam gaita jāvada.“
[377. lpp., II.]

Un Tālo noskaņu tālākais šķetinājums:

„... atdalīts par vienbūtni,
Tu jūti svešus tos, kas tuvi.“
[477. lpp., II.]

Un šās pamatdomas vistvirtākā koncepcijā:

„Vienmēr viens un pats, —
Debess dzīle manas zvaigznes skats.
Simts un tūkstoš zvaigžņu apkārt mirdz,
Visos mūžos viens no visiem šķirts —
Vienmēr viens un pats.“
[487. lpp., II.]

Smagi un nospiedoši vienpatības motīvs veļas Ilja Mūromietī, kuru Nacionālais teātris izrādīja kā varondrāmu. Šī ļoti sadrumstalotā, bet tomēr savā idejiskumā grandiozā traģēdija uz skatuves tikai tad turēsies, ja visu izrādi nostādīs daudz intimāki, vairāk pastrīpos vadmotīvus. Rainis pats uzstāda prasību, kas vēl nav mācības grāmatās: „drāmā mazākais vienai personai vajga būt personiskas intīmas dzīves, kam nav sakara ar lieliem fābulas notikumiem. Nepietiek ar tendenci un domām, ar raksturiem, pat ar darbību ne. Bet pietiek, ja šī intīmā dzīve kaut vienā personā... Ja nav intīmas dzīves, tad neskatot visu citu, tomēr drāma izliekas sausa un klab.“ [410. lpp. VIII.]). Interesanti, ka

Rainis, kuŗa drāmās samērā maz intimās dzīves, uzstāda šo prasību, Rainis, kas labprāt savās drāmās runā forte-fortissimo balsī un nevairās no šaušalīgām ainām [Jāzeps pie bedres Zichemē, Lāčplēsis raganu bedrē, Iljas cīņa ar Svilpi-lupi, ar Vanadznieku u. c.]. Ilja ir tipiski rainisks īpatnis. Minēsim dažus to apliecinošus aforismus:

„Sevīm līdza spēka nerodu nekur.“

[92. lpp., VIII.]

„Virzies sevī!“

[113. lpp.]

„Sevī nevirzīsies, nespēsi ij citiem pakalpot.“

[113. lpp., VIII.]

„Pretnieks tev tik vien tu pats; atjaunojies!“

[226. lpp., VIII.]

„Puķe ruden vīst, — bet tu? Vai tu tik puķe vien?”

Vairāk esi tu! Tavs liktens tavās rokās dots.
Atjaunojies, tad tev nebūs vīst!“

[226. lpp., VIII.]

Kā Jāzepam, arī Iljam jāatsvabinās no savtīgiem momentiem, godkārīgiem nolūkiem, lai būtu par tautas vadoni, sargātu labus ļaudis, bāra bērņus, bet viņam, rupjam un primitīvam, tas vēl grūtāki nākas kā kultūrālam Jāzepam.

Par Ilju var to pašu teikt, ko Potifers par Jāzepu: „No tāles vien viņš redz un ārpus dzīves.“ Draugu un palīgu viņam nav. Apraksija viņā tikai sakurina godkārību. Vistuvāki viņam stāv Dobriņa, bet arī tas grūtākajā brīdī atsakās Iljam sekot, jo mājā gaidot sieva un bērni. Kad Ilja, varonārbus veicis, pēc vairākiem gadiem atgriežas Kijevā, neviens viņa vairs nepazīst, kņazs viņu uzskata par

vienkāršu zemnieku un nosēdina galda galā. Iljas patmīlība aizkarta, viņš sasauc visas plikadīdas un trako atriebības kārē. Ari šeit viņš atgādina Jāzepu, kas dusmu kvēlē teica:

„Bet es tad kāju jums (brāļiem) uz
kakla likšu,
Un cik vien atriebei ir salduma,
Tik es to izdzeršu līdz dibenam.
Es visu pieminēšu — tev — un tev —
Un tev — un tev — pa lāsītei es dzeršu;
Tik sausus es jūs visus izspiedišu,
Ka saulē nomesti jūs gruzdēsāt!“

[50. lpp.]

Un arī Ēģiptē šī pirmatnējā atriebības kāre nerimst:

„Ar savām rokām viņus (brāļus) nožņaugt
nost!

Un nosviet viņus durvju priekšā suņiem.“

[132. lpp.]

Ilja atsvabinājis tautu no Svilpja-lupja, no Idaloņa un citiem briesmoniņiem, bet neviens viņa vairs neatmin, nevienam viņa vairs nav vajadzīgs. Vientulības izmisumā viņš pieķeras svešam bērnam, Apraksijas mazajai meitīņai — šeit drausmi intīms motīvs, šeit ieskanas baigi personīgais apakšstonis, kas raksturīgs visai traģēdijai. Iljā nespēj maigo meitīņu glābt, zvēriskie tatāri viņu nokauj, un Ilja paliek šausmīgi viens.

„Ko sev saskrēju? Ko mantoju? Ko guvu?
Pliks kā zirnis, viens kā akmens laukmalā!

[199. lpp.]

Neviļus te jādomā par Raiņa pseudonimu, kuŗu viņš uzlasīja no auksta, pelēka akmens vientulā laukmalā. Vai tas nav ļoti simbolistiski? Vissmagāki Raiņa akmeņainā vientulība nospiež ceturtā cēlienā, kur Ilja rudens dienā sēž klajā izdegušā stepē; šī arī dzejiski visspēcīgākā traģēdijas vieta:

„Neatsaucas manam saucienam neviens.
Nav ne debesīs, ne zemē kādas balss,
Ij ne atbalss nav.
Ij ne vēja pūsmas četrās pasauls malās jūt.
Ij ne gaisi trīs, ne zāles galiņš stepē kust.
Viens tu, Ilja, viens.

Diena iet pēc dienas tā kā lietus līst —
Nedēļa pēc nedēļas kā zāle aug —
Gads pēc gada tā kā vanags skrien —
Kurp es aizskrēju? kā izaugu? kam liju es?“

[217. lpp.]

Ritums

„Vietas nav, kur maiņas mutuls rimst.“

[488. lpp., II.]

Ilja Mūromieša pielikumā Rainis raksta: „Kad kuŗš izaudzināts un nu jūtas diezgan stiprs, viņš pasaka: tu mani esi apvainojis, kalpo man, vai ej projām. Tā saka nākošā paaudze uz pagājušo... Izlīdzinājums ir tas, ka katrai jaunai paaudzei ir taisnība kā jaunai zālei uz Koloseja drupām, jo jauna paaudze un zāle ir locekļi dzīves turpināšanai.“

[409. lpp., VIII.]

Šais vārdos ir izbārstītās, daudzām liekām ainām apkrautās, mūžības vējos šalcošās traģēdijas atslēga. Šie vārdi jāizdomā cauri, tad arī pati savā uzbūvē smagā traģēdija būs skaidra; un mēs, smeldami sev bagātības, varēsim, nejutot nogurumu, viņu skatīt un lasīt. Katra paaudze ņem no iepriekšējās, kas tai vajadzīgs, bet neapstājas pie pagājušās paaudzes sasniegumiem, jo citādi dzīves ritms ieglietētu smiltīs. Ir veca patiesība, ka viss, kas ir, ienīst to, kas bija, lai taptu par to, kā vēl nav. Vecā paaudze, lai būtu cik vērtīga būdama, nedrīkst jaunajai stāties ceļā, nedrīkst aizmirst, ka viens no viņas uzdevumiem ir būt nevis par dambi, bet par vadošu zvaigzni jaunajai audzei. Vecais Ilja nesaprot, ka „dēls par tēvu, rīts par nakti stiprāks ir,“ nepiegriež vērību Latigoras pravietiskiem vārdiem: „Nesa-

ņemsi rīta, akmens tapsi pats.“ Un tamdēļ dēls arī
notiesā tēvu:

„Mazs tu tapi, tēvs, tu nespēj augt: —
Rītu nesāņemi, kad nāk rīts, tavš dēls, —
Tur tev vaina, tur tev mērķis zūd un darbs.“

[243. lpp.]

Tamdēļ dēls arī uzsāk ar tēvu sīvu cīņu. Iljas
naidš pret dēlu, pret rītu, pret jauno spēku tik akls,
ka viņš kaujas karstumā saķer dēlu Vanadznieku aiz
vienas kājas, otrai kājai uzmin virsū, un tā pārplēš
viņu pušu. Bet rīts ir neiznīcināms. Nokautā Va-
nadznieka vietā parādās divi cīnītāji, kuri abi līdzī-
nās Vanadzniekam, un kad Ilja un bajāri tos sacērt,
tad viņu vietā ceļas četri, un jo vecie varoņi kaujas
tālāk, jo vairāk top jauno cīnītāju. Bajāriem kaujā
rokas gurst, zirgi klūp, šķēpi atcērtas, bet jaunie
spēki aug un aug „lūk, vēl stiprāki un staltāki tik top!
Visi zirgos sēd, kā sveces deg.“ Ilja uzstājas pret
augstāko likumu: mūžīgo dzīves ritumu, un tamdēļ
viņam, lielajam, varenajam, sniega puteņos un tumsā
jāsastingst par akmeni. Tā ir viena no Raiņa iemī-
lotām domām, kas jau izkristalizējusies Zelta Zirgā:
„Pastāvēs, kas pārvērtīsies.“ Kas neaug, neattīstās,
nepārvēršas, tam jāaiziet bojā. Šī atziņa ir arī Rī-
gas Raganaš vadmotīvs, Spīdolaļ jautājot:
„Vai Rīgai būs grimt?“ Lāčplēšis atbild:

„Būs degt, būs grimt, —
Lai nebeidz tik mūžam no jauna dzimt.
Par simtēju gadskārtu,
„Vai Rīga gatava?“ jautāšu.

Kad atbildēs: Rīga ir gatava,
Tad Rīgas grimšana galīga.“

[6. lpp.]

Kad Rīgā nekas no jauna vairs netiks celts, kad visus darbus Rīgā uzskatīs par pabeigtiem, tad vēl tai pašā naktī Rīga ar visiem iedzīvotājiem ieigrims jūrā.

Un kas neatceras Spīdolas mūžīgo saucienu:
„Mainies, mainies uz augšu?“ Lāčplēsis cer:

„Kad laimīga, brīva būs Latvija,
Tad mana gaita būs izbeigta.“

Bet Spīdola neļauj Lāčplēsim ieigrimt miera sapnī: „Vēl tas nav gals, vēl tevi tālāk sauks mana balss.“ Un Uguns un Nakts prologā Rainis liek Laikavecim teikt: „Bet kad arī pils būs atslēgta, vēl nebūs beigta Lāčplēša gaita, un sāksies skaistā cīņa bez asinīm Spīdolas valstī.“ [14. lpp., V.]. Spīdola, Raiņa savdabīgākā sieviete, parasti tiek tulkota kā mūžīgā daile. Bet kas ir šī mūžīgā daile? Vai tas nav tas pats mūžīgais ritms?

„Es esmu valdošā daile,
Es nepastāvu, es esmu kā saule,
Mūžam mainos, bet mana daile
Mainoties paliek caur visiem mūžiem.“

Rainim visa dzīve ir atjaunošanās. Visa dzīve ir gaita, kuŗas gals tikai šķietams, jo gals ir jaunas gaitas sākums. Dzeju krājumā Gals un sākums deviņas reizes sastopam kā motto „Es ritu“ variāciju. Tā šai akmeņainā mākslā tiek ienests noteikti dinamiski moments, jo Rainim

„no mūžības
Iekš dziņas un iekš kustības
Viss dzīves skaistums šūpojas.“

[498. lpp., II.]

Šis nepārtrauktais ritms ir visās maiņās paliekošais, ir mūžības atspīdums.

Mūžība

„Ne šodienai tik dzīvo ...
Par to es domāju, un domājat
I Jūs.“

[„Jāzeps un viņa brāļi“, 36. lpp.]

„Un viens tik ir, un bij, un būs, un paliek:
Tā pati meklētāja dzīvasdvēsele,
Tā pati meklējamā aizsaule.“

[304. lpp., II.]

Lieli mūžības vēji šalc Raiņa darbos. Jāzeps zina, ka ir lielāki uzdevumi nekā ikdienas darbi un rūpes. Visi Raiņa cilvēki aicina: „domā vien uz augsto tāli!“ Jūklīgās, savtīgās tieksmēs dzelžaini stingri izjūtama augstākas dzīves kārtības apziņa. Mēs nedrīkstam patvaļīgi rīkoties ar mūsu dzīvi, mēs esam atbildīgi par katru soli.

„Kad mana dzīve būtu
Tik mana vien,
Man viegli būtu nomest
To katru dien;“

[428. lpp., II.]

Mēs esam padoti augstākam likumam, mēs esam ieslēgti vispārnozīmīgo normu pasaulē. Tā ir Raiņa metafizika. [Tikai ar metafiziku nav jāsaprot kāds noslēpumains viņpasauls spoks, — metafizikā ietilpst viss, kas ir ārpus laika.].

Katrs vērtību piepildījums ir mūžības izpaudums.

Dzīvot saskaņā ar augstākām vērtībām nozīmē dzīvot mūžībā. „Cilvēce caur darbiem dzīvo,“ lasām A v e s o l. Ilja mirstot ārkārtīgi mokās, jo apzinās, ka nav sava uzdevuma veicis. Akmenī pārvērsts viņš vēl raud, viņš nav piepildījis sevis, viņam jāmirst, pirms viņa dzīve tapusi tīrskanīga, un tamdēļ šis izmisums. Tas pats izmisums arī izskan Raiņa dzejā: „Darbs, tu mans nebeigtais! Aizraujas dvaša — atpakaļ pirmatnes atomos birt?“ Cik dzidri turpretim ir Dedzes aiziešana no cilvēku dzīves! Ilja sastingst smagā akmenī, Dedze aizlido kā balta kaija. Dedzes dvēselē bij divi spēki: mīla uz tirannu caru un misija glābt tautu no šā tiranna. Viņa uzvar sevī šauri personīgo tieksmi un glābj tautu. Pašcīņā nogurusi, bet kā uzvarētāja viņa saka:

„Es visu guvu, visu izpildīju,
Es visu izjūtu, es varu iet.“

Personīgā, mazā eksistence atkrīt, lai dotu vietu pārpersonīgam, pārindividuālam. Lai to sasniegtu, cīnās visi Raiņa varoņi. Antīšs tikai tad var uzjāt stikla kalnā, tikai tad var iegūt Saulcerīti, ja nedomā par algu, ja nedomā par košumu, citiem vārdiem: ja nedomā par savu personīgo labumu. Vēl kaislīgi savtīgo Jāzepu sirmais Potifers mierīgi pamāca:

„Ja gribi pilnīgs būt un sevī liels,
Tad neprasi, lai dod par darbu algu
Par jūtām baudu un par sāpēm veldzi.“

[147. lpp.]

Jābūtība, kuŗu cēnšas iekarot visi Raiņa cilvēki, ir aizmirst savu Es, satvert vispārnozīmīgo, kas valda pār visu kā mērķis un mēraukla. Tā ari saprotami Raiņa vārdi: „Top dvēs'le liela — apņemt

aizsaui.“ [304. lpp., II.] Raiņa aizsaule ir vērtību sfaira. Rainis vairākkārt pastrīpo, ka nekas nezūd, „ne dziļa doma — smadzenēm vīstot irst; Ne maiga jūta — apklustot sirdij gaist... Visumā visi uz mūžu dzīvo.“

[Gals un Sākums, 467. lpp.]

Vai arī drāmā „Jāzeps un viņa brāļi“:

„Un sēklas grauds, kas mirdzumā bij zudis,
Top saules siltā zemē atkal dzīvs.
Kad nespēj celties pats, tad asnus sūta.“

Jāzeps, vēl neatsvabinājies no sava šaurā Es-cietuma, nesaprot Potifera atziņu:

„Viss pāriet, — viss — bet nezūd it nekas.
Un labi darbi atmaksājas — visi,
— Tik vien ne tev, bet citiem.“

[148. lpp.]

Tikai daudz vēlāk, godkārību, atribes kāri sevī iznīcinājis, viņš ieskata, ka mēs saņemam, kas citu izciests, un ko mēs izcietām, to saņem citi. To pašu arī Aklais māca Totam:

„Atbalss bija tava dziesma
Tai dziesmai, kas aiz laiku.
Tā ij būs tavai dziesmai
Atbalss cita, kas aiz laiku.“

[312.—313. lpp., VII.]

Tāpat kā Ubags Antiņam, kā Potifers Jāzepam, tā arī Aklais dzied Totam algu, dzied viņam pašam dziedāt s a v u dziesmu, dzied pašam redzēt s a v u prieku, — stingri viņš uzstāda bausli: „Prieks tavs: — iet saules ceļu“ [313. lpp. VII.], citiem vārdiem, prieks tavs: piepildīt vērtības. Par atalgojumu, kaut arī vismazākā mērā, neviens Raiņa īpatnis nedrīkst

domāt. Mūsu īso un sīko dzīvi mēs paceļam aizsaulē, ja pildām pienākumu, ja iepludinām ikdienas zirklu tiklos augstākas jebūtības gaismu. Un kas ir Raiņa cilvēka pirmais pienākums? Saprast, ka „mīla neprasa, tik dod, un dod,“ saprast, ka:

„Nems, kas atdos,
Veiks, kas zaudēs,
Pastāvēs, kas pārvērtīsies.“

[„Zelta zirgs“, 319. lpp., V.]

Vai arī citā variācijā:

„Gūt var ņemot, gūt var dodot!
Dodot gūtais neatņemams.“

[„Spēlēju, dancoju“, 310. lpp., VII.]

Mīlēt ideju vairāk nekā sevi, un mīlēt tālāko vairāk nekā tuvāko.

„Mani vistuvākie draugi
Ir vistālākie jaunie augi.
Vēl nepiedzimuši dzimumi
No visiem man īstākie radnieki.
Še sajūtu tikai svešu dvesmu,
Es nezinu, kur mājās esmu.

[369. lpp., II.]

Jāzepa ciešanu un cīņu pilnas dzīves jēga — atnest sauli turpmākām audzēm. Prologā, sarakstītam „Jāzepa un viņa brāļu“ simtai izrādei, Jāzeps jautā:

„Vai maigākas jums tapa sirds un dvēsele?
Vai dziļāk līdzjūtīgas tās pret brāļiem?
Vai mazāk nīstat jūs un vairāk mīlat?
Lūk, tad par velti nebūtu es cietis.“

Un ubags-staigulis Ilja Mūromietī dzied:

„Zuda Ilja dzīve, dzīvs ir Ilja garš.“

[252. lpp., VIII.]

* * *

Raiņa darbos neatspoguļojas atsevišķā, konkrētā cilvēka psihiskie pārdzīvojumi — kā tas pārāk bieži mūsu literatūrā — bet pārindividuālais garīgums, kas ir visas īsti lielās mākslas pamats. Raiņa raksti — viena vienīga gara apoteoze, un vislielākais pārpratums ir Raini, cilvēces dzejnieku, kuŗa dzimtene pasaule, ielikt krātiņā un uzlipināt etiketi „pamatšķirās dzejnieks“. Rainis nekad nav aizmirsis savu tautu, un latviešu folkloru neviens tik plaši nav izmantojis. Bet visos Raiņa darbos ir tieksme pārkāpt tautu robežas un ieiet vispārcilvēcīgo problēmu pasaulē.

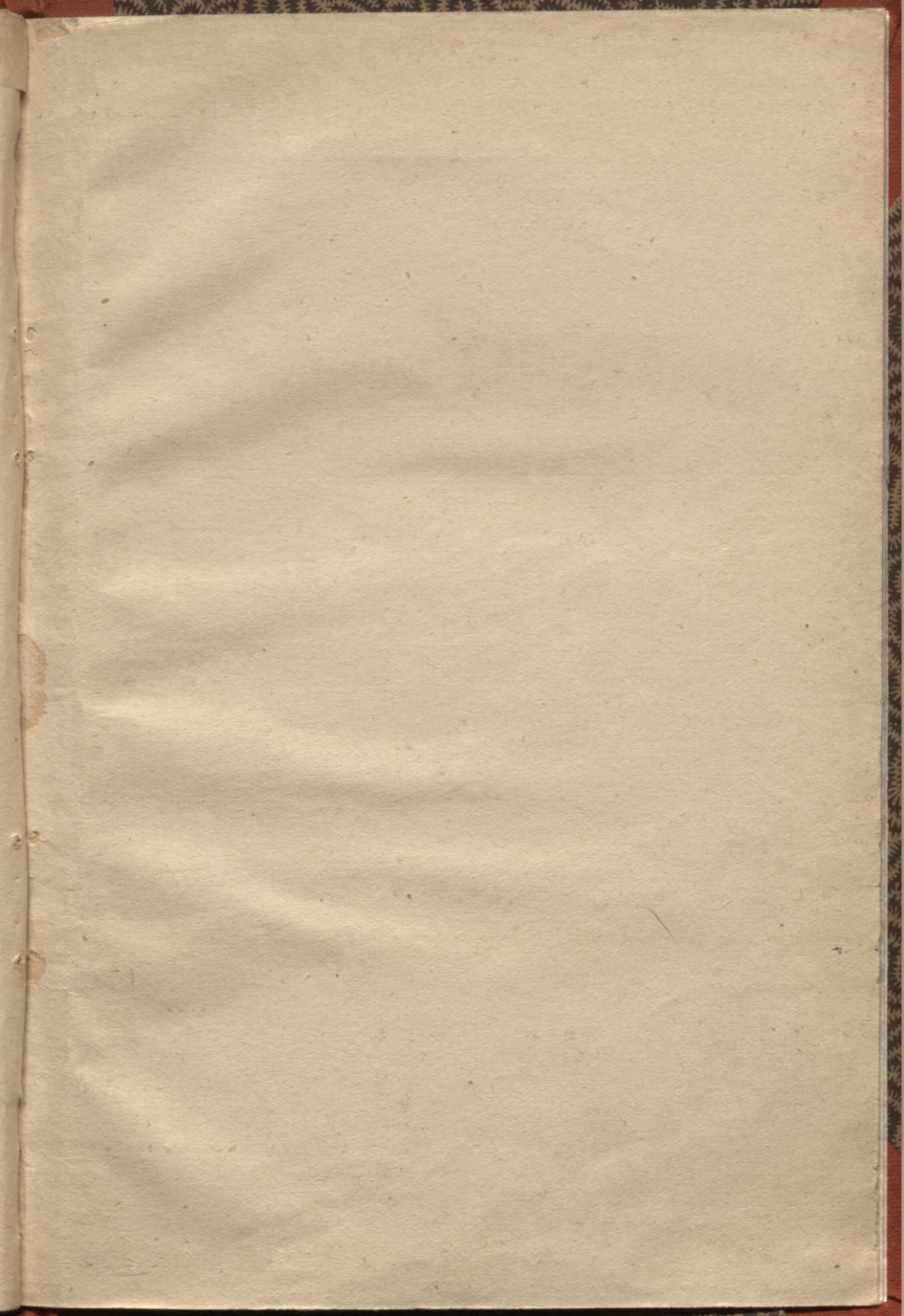
Raiņa pamata motīvu kontūrējumu vispār, un viņa mūžības domas sevišķi, noslēgsim ar intelektuālista Vindelbanda vārdiem, kuŗus arī pats Rainis būtu varējis teikt:

„Mūžīgajam, vispārnozīmīgajam es tuvojos, kad nopietnā pētīšanā savas domas pakļauju stingrai normai un cenšos saprast notikšanas ritmu, kas ir maiņās paliekošais, mūžīgā krāšņuma atspīdums, — es pārdzīvoju to, kad cilvēces augstākās mantas liek manai sirdij stiprāk pukstēt, un kad uzvaroši par visiem maniem vēlējumiem paceļas mūžīgais sevi noteicošais bauslis; — es baudu to, kad es bezkāres skatīšanās iesūcu sevī lietu šķīsto attēlu...“

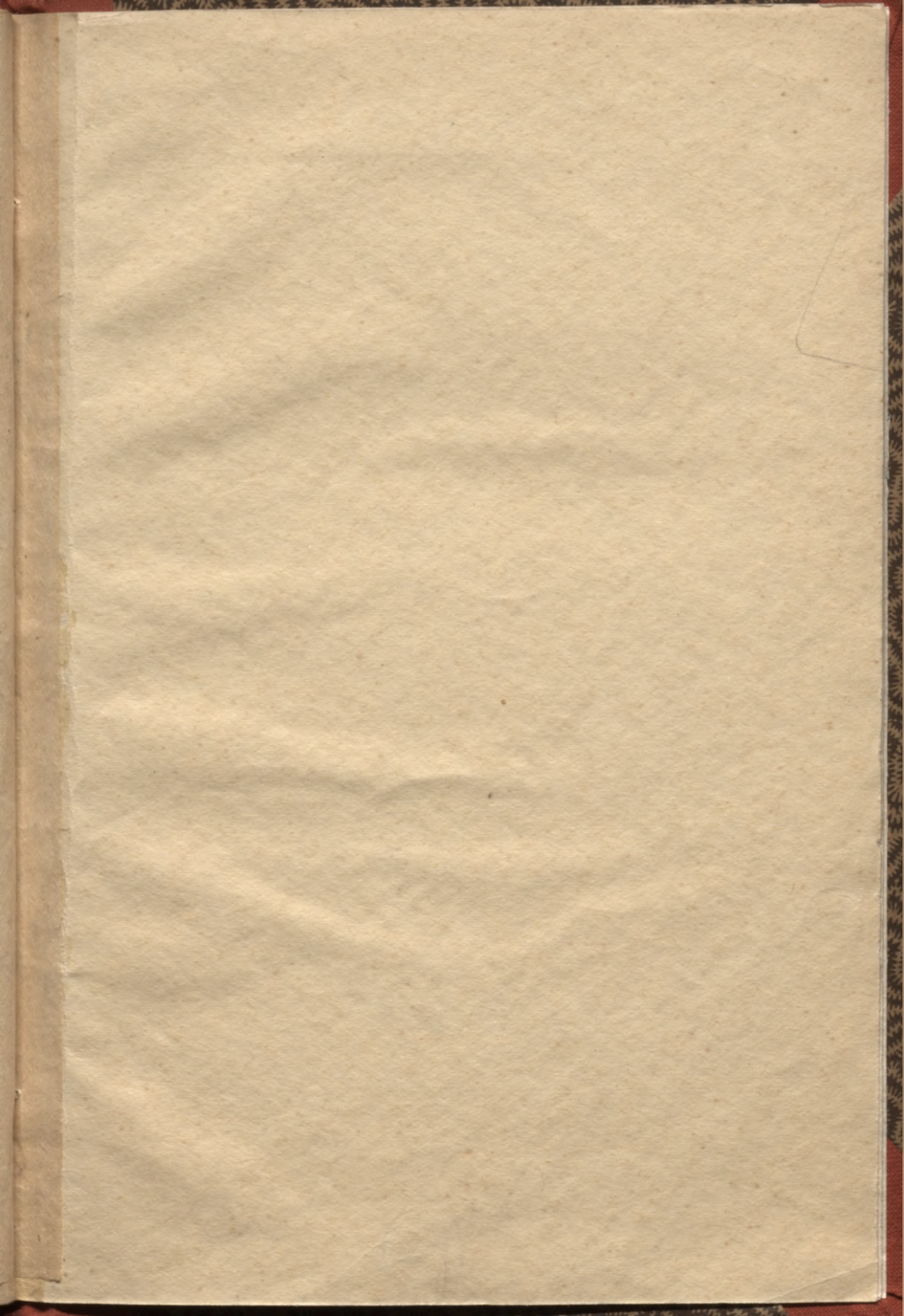
Mūžību mēs apzināmies, kad no ieskatu jucekļa glābjamies zinātnes mierīgā skaidrībā, kad visa kaislīgā vēlēšanos drūzma iztris tikumības gribas-

stiprās apziņas priekšā, kad brīvi no visām iekārēm
mēs noliekam problēmu nomākto galvu svētlaimīgā
mierā mākslas klēpī.“

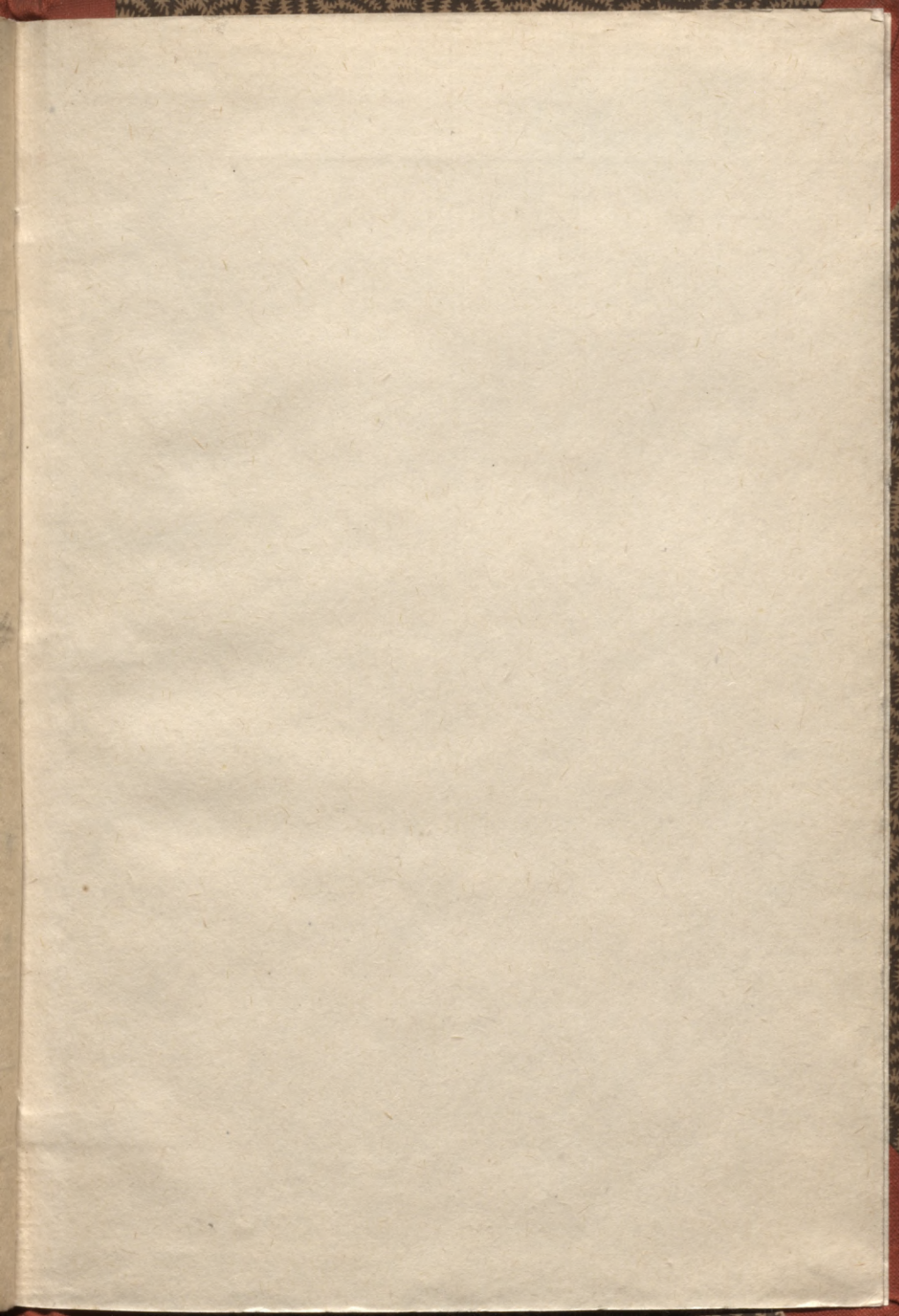

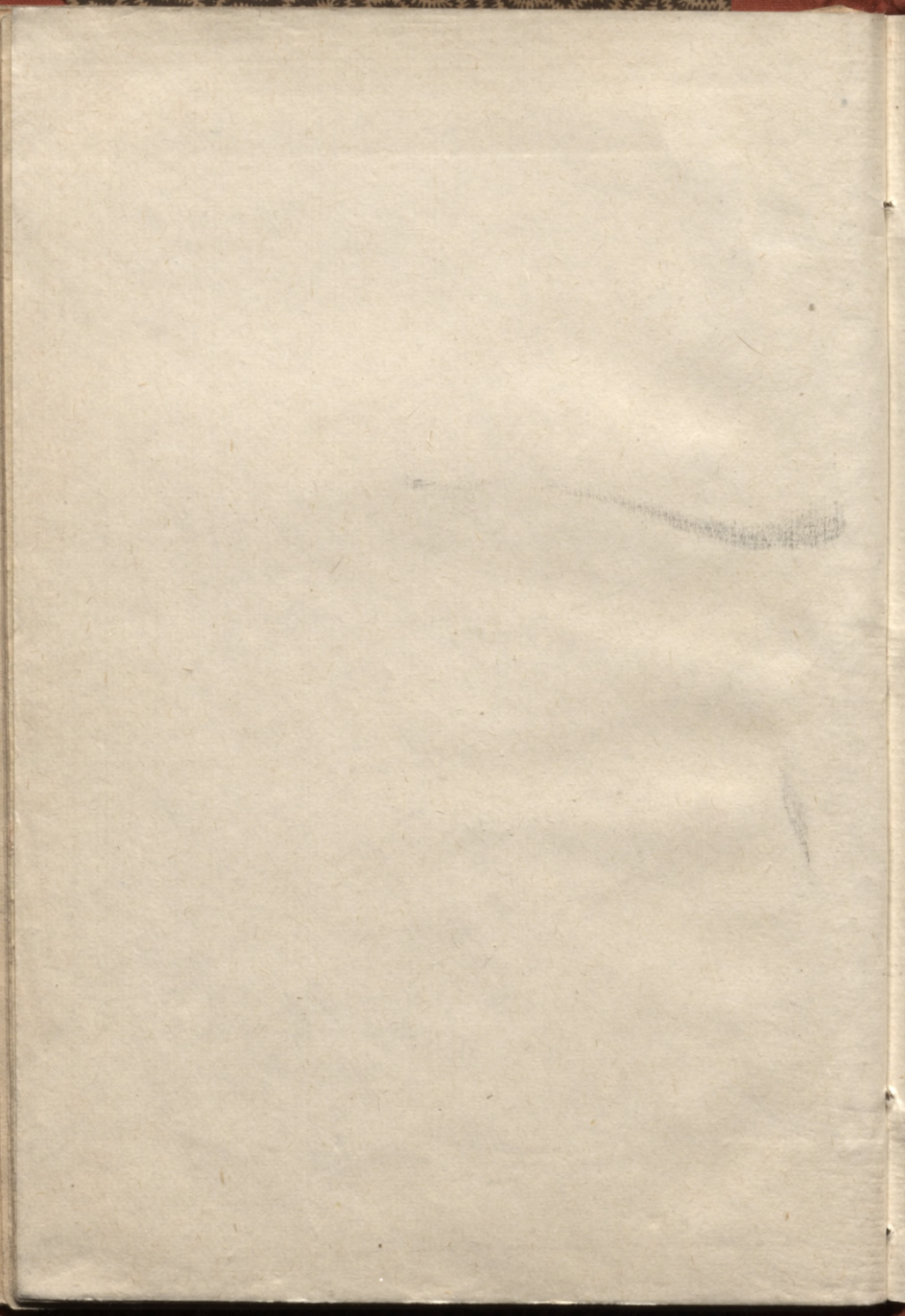

29. DEC. 1928

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305055599